

Værkets klare og logiske opbygning lader de tre første bøger behandle de middelalderlige kilders typologi (s. 9–116), de vigtigste bibliotekers og arkivers historie og opbygning (s. 117–43) og de store kildeudgavers og kildefortegnelser plan og udvikling (s. 145–256). Hvert afsnit udmunder i en detaljeret bibliografi såvel vedrørende kildematerialet selv som de tekniske hjælpemidler til dets benyttelse. Efter værkets hele plan gælder det for bog I, at den bevæger sig langt ind i kildernes egen historie (udviklingen af den middelalderlige historiografi og af diplomatikken; de retslige, administrative og økonomiske kilders herkomst og beskaffenhed), og for bog III, at den ved betragtningen af kildeudgivelser fra det 16. til det 20. århundrede nyttiggør historiografiens forhold til den almindelige åndshistorie i karakteristikken af det arbejde, der er udført. Som bog IV (s. 257–99) er tilføjet en overvejende bibliografisk oversigt over den hjælp, der bydes middelalderhistorikeren af tilgrænsende videnskaber (navnlig filologien, men også personalhistorien, stednavneforskningen og kronologien). Endelig følger som bog V (s. 301–32) en række boglister vedrørende de egentlige historiske hjælpevidenskaber (diplomatik, palæografi, epigrafik, numismatik, sigillologi og heraldik). Benyttelsen er lettet ved et fyldigt register omfattende alle forfattere og historiske personer, alle anonyme værker, tidsskrifter og skrifterækker.

I de første tre bøger ligger værkets betydeligste nytteværdi (der for skandinaviske historikere ikke bliver mindre ved, at nordiske forhold kun er sparsomt repræsenteret). Formen er så enkel, at værket kan benyttes på det absolutte begynderstadium – indholdet til gengæld så fyldigt, at det vil gøre nytte på et langt mere avanceret trin.

KAI HØRBY

GILES CONSTABLE: *Monastic Tithes from Their Origins to the Twelfth Century*. Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, New Series, Vol. 10. Cambridge University Press, 1964. xxi+346 sider. 50 sh.

Problemet kloster og tiende fra det 7. til det 12. århundrede har central historisk interesse. Ordet *claustrum* antyder, hvilken fuldstændig udelukkelse af den omgivende verden der oprindeligt ansås for nødvendig, dersom de radikale frelseskrav skulle kunne realiseres af de få, der havde undergivet sig disse vilkår. Enhver forbindelse med den ydre verden var et brud med den eksistens, der skulle være klostrets. Dette var oprindeligt hverken et led af kirken eller af samfundet.

Hvorledes klostrenes stilling over for kirke og samfund ændres med tidens krav og når en foreløbig afklaring med Det fjerde Laterankoncilium i 1215, kommer navnlig til udtryk i forhold til den tiendeafgift, der med rod i bibelsk og kanonisk tradition blev et væsentligt grundlag for den katolske kirkes etablering. Den foreliggende afhandling er en gennemgang af dette problemkompleks med særligt henblik på pavestolens indgriben under Hadrian IV og navnlig Alexander III.

I det 7. århundrede var de fleste klostre tiendepligtige af eget arbejdsudbytte; munke modtog normalt ikke præstevieelse, og klostret var derfor ligestillet med lægfolket i afhængighed af kirkelig betjening ved sognegejstligheden – og

hjemfalden til den betaling herfor, som tienden udgjorde. Ved udgangen af det 12. århundrede var klostre normalt fritagne for egen tiende, munke var hyppigt præsteviede og udøvede sjælesorg over et omkringboende lægfolk; herved såvelsom ved gaver fra bisper og verdslige stormænd havde klostrene fået rådighed over en betydelig del af den tiende, der ydedes kirken overalt i Vesteuropa. Professor Constable har ret i, at denne udvikling »amounted to a minor revolution in economic practice, monastic theory, and canon law« (s. 3). Der er virkelig grund til at spørge efter de drivende kræfter i denne revolution, der på afgørende måde har ændret ved kirkens sammensætning og funktioner og ved klostrenes plads deri.

Værkets detailanalyse tilslører aldrig den kendsgerning, at denne udvikling ikke forløb jævnt. De to hovedkapitler, »Monastic Possession of Tithes« (s. 57-197) og »Monastic Payment of Tithes« (s. 198-306), dækker hver for sig hele den behandlede periode og udgør en imponerende eksempelsamling særlig vedrørende de talrige stridigheder, som tienden har givet anledning til. Enklest at følge – på baggrund af indledningens oversigt over tiendens teori og ældste udvikling (s. 9-56) – er den stigende anerkendelse af klostrenes frihed for egen tiende. Overalt, hvor tiendens firdeling var det herskende princip (og her er Spanien og Danmark de vigtigste undtagelser), var jo en fjerdepart af tienden reserveret for de fattige, og det er nu en meget nærliggende tanke, at klosterfolket selv er at regne for »Christi fattige«, hvem tienden bør komme til gode. Almisserne ved klostrets port til pilgrimme og fattige yder desuden tilstrækkelig begrundelse for at lade klostrene råde over denne del, i det mindste af deres egen tiende. Mere kompliceret er udviklingen af klostres ret til *decimas aliorum hominum*, hvor mulighederne for interessekonflikt mellem sognekirke, stiftsbiskop, kloster og eventuelle lægmænd er betydelig større. Her er det utvivlsomt afgørende, om klostret erhverver en sådan ret ved at præstere modydelsen (den kirkelige betjening), eller om det modtager retten som gave. Det første tilfælde er en naturlig konsekvens af den betydningsfulde nedbrydning af skellet mellem klosterordenerne og den almindelige gejstlighed; reaktionen herimod er den afstandtagen fra tiendebesiddelse og sognekirkeligt arbejde, som vi kender fra det 11. og 12. århundredes klosterreformbevægelser (interessant diskussion s. 142-151). Hvor klostre erhverver tiender som gave, vil der ofte være tale om generhvervelse for kirken af tiender, der er gået over i lægmænds besiddelse; det har været en foretrukken kompromisløsning at skænke tienden til et kloster frem for sognekirken, hvortil den egentlig hørte. Der er næppe tvivl om, at klostrene har haft pavens billigelse af denne form for tiendegaver ikke mindst under investiturstriden, hvor lægfolks rådighed over kirkelige embeder og indtægter (*simoni*) var lagt for had. Er tiendegaven modtaget af stiftsbiskoppen, har pavelig forhåndsgodkendelse næppe altid foreligget, og her kan i nogen grad lægges grund til det 13. århundredes eksemptionsstridigheder.

Betydelig interesse samler sig om bestemmelsen af den pavelige politik i tiendespørgsmålet, ikke mindst om krisen ved midten af det 12. århundrede for klostres tiendefrihed af den jord, de selv dyrker. Formularen i det pavelige privilegium: *Sane laborum vestrorum, quos propriis manibus aut sumptibus colitis, siue de nutrimentis vestrorum animalium nullus omnino a vobis decimas exigere presumat* undergår en alvorlig indskrænkning ved Hadrian IV's ændring af *laborum* til

novalium, hvorved tiendefriheden kun angår den nyopdyrkede jord, af hvilken der ikke tidligere var betalt tiende. Ved denne ændring er der utvivlsomt sket et skred i den pavelige politik, men forfatteren har sikkert ret i sin kritik af Georg Schreiber, Paul Viard og Jean-Berthold Mahn, der har villet se dette skridt som udtryk for en uvenlig holdning til klostrene i dette spørgsmål. Professor Constable forsøger at forstå det på baggrund af klostrenes stigende vanskelighed ved at håndhæve det fuldstændige tiendeprivilegium eller ved at forhindre, at tiender gled bort fra klostrenes besiddelse. At pavestolens holdning tillige har været influeret af reformbevægelserne, er sikkert også hævet over tvivl (s. 279–287).

Bortset fra denne markante ændring under Hadrian IV er bestemmelsen af den enkelte paves politik forbundet med overordentlig vanskelighed, henvist som den er til at bygge på et tilfældigt antal buller, hvis konkrete politiske baggrund ofte ligger i det dunkle. Den skarpsindige sammenfatning må spænde over stærkt divergerende yderstandpunkter og forbliver dog en konstruktion. Dette synes i udpræget grad at være tilfældet med den reaktion i den pavelige politik, som noteres under Alexander III. Forfatteren bevæger sig her med større forsigtighed end tidligere forskere; »Alexander's practice in fact varied widely, and his policy was in some ways to follow no policy« (s. 294). En sammenhæng finder professor Constable dog deri, at Alexander III udtrykkelig tager afstand fra Hadrian IV.s politik og bekræfter fuld tiendefrihed til institutioner, som Hadrian kun havde villet fritage for novaltiende, men at Alexander III tillige i hvert enkelt tilfælde ønsker at forbeholde afgørelsen for den pavelige autoritet. Forfatteren slutter sig til Maitland's karakteristik af Alexander III som »a maker of case law . . . second to no pope, unless it be to Innocent III« (s. 295).

Det er utvivlsomt korrekt, at Alexander III's politik resulterede i, at »in principle the Cistercians and the military orders were entitled to full freedom from tithes, and other monks and canons to freedom from noval tithes only« (s. 304), og at alle tiendeprivilegier herefter måtte betragtes som grundlag for forhandling, snarere end som bestemte rettigheder. Men det må alligevel betegnes som undersøgelsens alvorligste svaghed, at ikke Det fjerde Laterankonciliums regulering af netop dette forhold er taget op til selvstændig behandling. Forståelsen af fluktuationerne i den tidligere pavelige politik ville herved utvivlsomt have vundet i fasthed.

Bogens hovedfortjeneste består i redegørelsen for en række enkelte forløb til belysning af tiendens rolle i forholdet mellem klostrene, kirken og samfundet indtil udgangen af det 12. århundrede (ikke mindst de ni karakteristiske sager, der er gennemgået i Appendix, s. 310–322). Da periodens klosterhistorie – navnlig dens økonomiske aspekt – frembyder et meget broget billede, og da den almindelige kirkelige retshistorie endnu rummer store uløste gåder, kan det ikke bebrejdes forfatteren, at værkets fortrin ikke består i konklusionens fasthed. Så meget større resultater lover den videre forskning, som værket er en invitation til.

KAI HØRBY